

Бальчаровська Марія, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.і.н., доцент, Лопачька Н. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ ПЕТРА I ДЛЯ РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

***Анотація.** У статті досліджено військові реформи Петра I, їх значення у підвищенні ролі Російської імперії на міжнародній арені, впливу на склад суспільства, подальший розвиток держави, проаналізовано комплекс державних заходів щодо реорганізації системи комплектування армії і військового управління, охарактеризовано створення регулярного військово-морського флоту, вдосконалення озброєння, вироблення і впровадження нової системи навчання і виховання військовослужбовців.*

***Ключові слова:** Петро I, військові реформи, Російська імперія, зовнішня політика, внутрішня політика.*

***Аннотация.** В статье исследованы военные реформы Петра I, их значение в повышении роли Российской империи на международной арене, влияния на состав общества, дальнейшее развитие государства, проанализирован комплекс государственных мер по реорганизации системы комплектования армии и военного управления, охарактеризованы создания регулярного военно-морского флота, совершенствование вооружения, выработки и внедрения новой системы обучения и воспитания военнослужащих.*

***Ключевые слова:** Петр I, военные реформы, Российская империя, внешняя политика, внутренняя политика.*

***Annotation.** The military reforms of Peter I, their importance in enhancing the role of empire in the international arena, the impact on the structure of society, the further development of the state were explored in this article. The range of government measures to reorganize the army and the acquisition of military control were analyzed. The establishment of a regular navy, improving weapons, development and implementation of a new system of training and education of military personnel were characterized.*

***Keywords:** Peter I, military reforms, the Russian Empire, the foreign policy, domestic policy.*

З початку правління Петра I Російська імперія переживала переломний момент своєї історії. У ній, на відміну від основних західноєвропейських країн, майже не було великих промислових підприємств, здатних забезпечити країну зброєю, тканинами, сільськогосподарськими знаряддями. Імперія не

мала виходу до морів – ні до Чорного, ні до Балтійського, через які могла б розвивати зовнішню торгівлю, не було також і власного військового флоту, який охороняв би її рубежі. Російська імперія привертала до себе військово-політичні інтереси сусідніх держав, таких, як Швеція, яка не проти була захопити і підпорядкувати собі російські землі. Тому необхідно було реорганізувати армію, побудувати флот, опанувати моря, створити вітчизняну промисловість, перебудувати систему управління країною.

Розвиток Російської імперії за Петра I досліджували багато вчених. Серед них можна назвати В.О. Ключевського, який у праці «Курс русской истории» багато уваги приділив критичному аналізу діяльності Петра I, його реформам і їх значенню в історії Російської держави. Він створив свою оригінальну систему поглядів на царя і його перетворення. Вчений вважав, що війна була головним рушієм реформаторської діяльності Петра I, військова реформа – її початковим моментом, впорядкування фінансів – її кінцевою метою. Реформа «засвоїла характер і прийоми насильницького перевороту, свого роду революції. Вона була боротьбою деспотизму з народом, з його відсталістю» [1, с. 202].

Є. В. Анісімов у праці «Время петровских реформ» звернув увагу на те, що Петро I здійснював свої реформи методами насильства і примусу. Він намагався пояснити, «як, коли і чому виникла і як розвивалась у Петра I ідея здійсненого на власному народі грандіозного насильницького експерименту по створенню «регулярної» поліцейської держави» [2, с. 14].

Відомий дослідник Петровської епохи П. О. Бобровський вважав, що військова справа до Петра I була безнадійно відсталою, застарілою, армія була дезорганізована і небоєздатна. Тому Петро I після вивчення європейського досвіду вирішив створити в Російській імперії регулярну армію. При цьому він суворо наслідував західні зразки у всьому, що стосувалося структури, озброєння, фінансування та обмундирування нової армії [3, с. 47]. Доктор історичних наук Н. Павленко у своїй статті «На троне вечный был работник» зазначав яким героєм був Петро I, які в нього були особистісні якості піти наперекір старовині і внести свіжий струмінь у застарілу атмосферу кремлівського палацу, як він міг знаходити спільну мову з іноземними дипломатами, коронованими особами інших держав та вченими сітового рівня [4, с. 5].

Мета статті полягає у дослідженні військових реформ, визначенні позитивних і негативних наслідків у контексті внутрішньої і зовнішньої політики Російської імперії за часів Петра I. Завдання наукового дослідження передбачає характеристику місця та ролі військових реформ, визначення їх значення для розвитку внутрішньої і зовнішньої політики Російської імперії за часів Петра I.

Військові реформи Петра I, які були проведені у XVII–XVIII століттях мали надзвичайно важливе значення для Російської імперії. Петро I почав знайомитися з проблемами зовнішньої політики Росії не

пізніше грудня 1687 р., коли, за свідченням шведського президента в Москві Христофора фон Кохена, глава Посольського наказу В. В. Голіцин почав доповідати Петру I про найважливіші справи. З червня 1690 р. поштмейстер А. А. Вініус доповідав для Петра I короткі виписки з курантів (оглядів іноземної преси). З цього часу цар став регулярно стежити за змінами політичної ситуації в Європі і середземноморському регіоні, де держави Священної ліги вели війну з Османською імперією. Однак особистий вплив Петра I став помітним в російській зовнішній політиці тільки після смерті в 1694 р. його матері Н. К. Нарішкіної [5, с. 67].

Щодо зовнішньої політики Петру I дісталися від попередників два завдання, вирішення яких було необхідним для того, щоб забезпечити зовнішню безпеку держави, по-перше, треба було довершити політичне об'єднання російського народу, ледь не половина якого перебувала ще за межами Російської держави, по-друге, йому належало виправити кордони державної території, які з південної та західної сторін, були занадто відкриті для нападу. Вирішення цих завдань Петра I було доволі актуальним. Російська імперія перебувала в зіткненні з двома зовнішніми ворогами: Швецією, у якої потрібно було відвоювати східний берег Балтійського моря, і з кримськими татарами та Туреччиною.

Завдяки проведенню військових реформ, зокрема створенню нової зброї та флоту, Російська імперія здобула перемогу у Північній війні 1700–1721 рр. За її підсумками Росія отримала землі на березі Балтійського моря, що було дуже важливо для Петра I, який мріяв зробити свою країну морською державою. Після створення флоту, якого не вистачало для перемоги над ворогами, щоб закріпитися на Азовському морі, в 1698 р. Петро I почав будівництво Таганрога як військово-морської бази. До кінця XVII століття Російська імперія вже виховала своїх майстерних кораблебудівників, таких як Склаєв, Верещагін, Салтиков, Михайлов, Попов, Пальчиков, Тучков, Немцов, Бородин, Кознець [6, с. 54].

За період з 1695 по 1710 рр. Азовський флот поповнився багатьма суднами, були побудовані великі кораблі-фрегати типу «Фортеця». Наявність досвідчених корабельних майстрів і виробничої бази дозволило в 1698 році закласти перші великі лінійні кораблі. На Воронезькій верфі для Азовського флоту був побудований за проектом Петра I і під його особистим наглядом 58-гарматний корабель «Предістінація». Його будували Склаєв і Верещагін. Ними були створені зручні обводи корпусу, що сприяли поліпшенню маневреності корабля, а також був застосований висувний кіль особливого пристрою, який підвищував мореплавні якості судна. Подібну конструкцію кіля за кордоном почали застосовувати лише півтора століття потому. І хоча корабель був довжиною всього 32 метри, а шириною 9,4 метри, він вважався одним з найкращих у той час [7, с. 120].

Проте проіснував Азовський флот недовго. У 1711 р. після невдалої війни з Туреччиною згідно з Прутським мирним договором, Російська

імперія змушена була віддати туркам береги Азовського моря і зобов'язалася розформувати Азовський флот.

По-перше, це вплинуло на роль військового флоту у збройній боротьбі за визволення приморських земель. По-друге, був придбаний такий необхідний досвід масового будівництва військових суден, що дозволило надалі досить швидко створити сильний Балтійський флот. По-третє, Європі були продемонстровані величезні потенційні можливості Російській імперії стати потужною морською державою. Після війни з Туреччиною за володіння Азовським морем прагнення Петра I були спрямовані на боротьбу за вихід до Балтійського моря, успіх якого зумовлювався наявністю військової сили на морі. Чудово розуміючи це, Петро I приступив до будівництва Балтійського флоту.

Хоча з Туреччиною і був укладений мирний договір, але підбурювана Швецією, вона раз у раз порушувала його, створюючи доволі складну ситуацію на півдні Російської імперії. Все це вимагало продовження будівництва кораблів і для Азовського флоту. Закладання нових верфей збільшувало витрати заліза, міді, парусини та інших матеріалів. Існували заводи, які не справлялися із такими великими замовленнями.

У ході проведення військових реформ за розпорядженням Петра I були побудовані нові залізобудівний і мідноливарний заводи на Уралі і значно розширені діючі. На Сяській верфі (Ладозьке озеро), керованої Іваном Татищевим, було закладено 18 гарматних фрегатів. На Волховській верфі (Новгород) було побудовано 6 фрегатів. Крім того, з цієї верфи зійшло близько 300 барж для спорядження і матеріалів.

Окремі військові кораблі Петро I наказав перекинути з півночі і півдня у Фінську затоку, використовуючи для цього ріки і волоки. Так, наприклад, у 1702 році Петро I разом з п'ятьма гвардійськими батальйонами і двома фрегатами пройшов шлях від Архангельська до Онезького озера. Дорога (потім її назвуть «государева дорога») пролягала через дрімучі ліси і болота. Тисячі селян і солдатів прорубували просіки, мостили їх колодами і тягли по настилу кораблі. Фрегати були успішно випущені на воду Онезького озера біля міста Повеліца. Судна прийшли в Неву і влилися до складу шойно створеного Балтійського флоту [8, с. 165].

Кораблі, що будувалися для Балтійського флоту на нових верфях, дещо відрізнялися від кораблів Азовського флоту. У більшості в них була висока корма, в якій розташовувалися гармати в одну або дві батареїні палуби. Такі кораблі були маломаневрені, проте добре озброєні. До складу флоту входили однопалубні швидкохідні двоцоглові кораблі – з прямими вітрилами, озброєні 12–16 гарматами малого калібру, баркалони – трицоглові кораблі довжиною до 36 метрів, що ходили під вітрилами і на веслах, озброєні 25–42 гарматами, чукери – двоцоглові судна для перевезення вантажів, Прам тощо. Як і в Азовському флоті, в Балтійському для переправлення кораблів на перекатах і мілинах річок застосовувалися

підйомні понтони – камелія, які призначені були так само і для ремонту кораблів [9, с. 87].

Для впевненого виходу до Фінської затоки Петро I у 1703 р. головні зусилля зосередив на захопленні земель, прилеглих до Ладоги і Неві. Після 10-денної облоги і запеклого штурму, за сприяння гребної флотилії з 50 човнів, першою впала фортеця Нотебург (Горішок), перейменована незабаром у Шліссельбург (Ключ-місто), через яку відчинялися ворота до моря. Потім була взята фортеця Ніншанц, розташована при впадінні в Неву річки Охти. У серпні 1704 р. російські війська, продовжуючи звільняти узбережжя Балтики, штурмом захопили Нарву. Надалі основні події Північної війни відбувалися на суші. Упродовж 1710–1714 років було побудовано кораблі на вітчизняних верфях, а також закуплено ряд за кордоном. Таким чином був створений досить сильний галерний і парусний Балтійський флот. Перший із закладених восени 1709 р. лінійних кораблів був названий «Полтавою» на честь видатної перемоги над шведами.

Створення морського флоту вплинуло на перемогу Російської імперії над ворогами. Завдяки флоту їй вдалося здобути перемогу над Швецією. Результатом розбудови флоту стало взяття Азова, придніпровських фортець, виходу в Азовське море, освоєння Приазов'я, будівництво Троїцької фортеці і Таганрозького порту, що натомість розглядалося Петром I як передумови набуття Росією статусу морської держави [10, с. 53].

Військові реформи вплинули на зміни в соціально-економічному розвитку Російської держави у період правління Петра I. Найсильнішим стимулятором державного будівництва було будівництво численних мануфактур, головними галузями якої були металургія і металообробка, суднобудування, текстильна і шкіряна промисловість. За першу чверть XVIII століття в країні виникло до 200 мануфактур, переважно оборонного значення, було жорстко детерміновано необхідністю забезпечити армію і флот зброєю, боєприпасами, обмундируванням. Спираючись на розвиток промисловості, Петро I заснував центральні органи, які відповідали за торгівлю і промисловість, передавав казенні підприємства у приватні руки. Заступницький тариф 1724 р. захищав нові галузі промисловості від іноземної конкуренції і заохочував ввезення в країну сировини і продуктів, виробництво яких не забезпечувало потреб внутрішнього ринку.

Неабияку роль у внутрішній політиці Російської імперії відіграла церква, яку Петро I забрав під свою владу, повністю її контролював, і кошти, які були зібрані релігійними структурами, влада забирала на розвиток і вдосконалення армії та на будівництво флоту.

Таким чином, військові реформи Петра I відіграли дуже важливу роль для розвитку зовнішньої і внутрішньої політики Російської імперії. Зокрема створення флоту допомогло виграти війни з країнами, які тривали довгий період, такі як Північна війна (1700–1721 рр.), Азовські походи (1695–1696 рр.). Петро I завжди мріяв про вихід країни до морів.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що під час правління Петра I в Російській імперії були проведені військові реформи, головну роль з яких відіграло створення військово-морського флоту. Кардинальні зміни відбулися в реформуванні стрілецького війська. Були запроваджені рекрутські набори та військове навчання, яке дало позитивний результат для країни. У цьому процесі важливу роль відігравали офіцерський склад армії та її організаційна структура. Блискучим досягненням російського військового мистецтва було створення кінної артилерії. У Росії були створені гармати, що підсилювали могутність армії. Російська армія здобула чітку організацію і систему управління, багато змін було внесено до обмундирування солдатів. Також було освоєно виробництво багатьох видів нового озброєння. Для цього спеціально будувалися нові заводи. Дуже важливу роль для Російської імперії відіграло створення військово-морського флоту.

1. Ключевский В. Курс русской истории / В. Ключевский. – М., 1993 – 970 с.
2. Анисимов Е. В. Время петровских реформ / Е. В. Анисимов. – Л. : Лениздат, 1989 – 490 с.
3. Бобровский П. О. Военные законы Петра Великого в рукописях и первопечатных изданиях / П. О. Бобровский. – М., 1887 – 137 с.
4. Павленко Н. На троне вечный был работник / Н. Павленко // Наука и жизнь. – № 6, 2004. – С. 4–12.
5. Волкова И. В. У истоков военной реформы Петра Великого : стрелечкие мятежи / И. В. Волкова // Современные научные исследования и инновации. – 2011.– май № 1 [Электронный ресурс]. URL:<http://web.snauka.ru/issues/2011/05/10589> (дата обращения: 07.04.2014).
6. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII веке / Л. Г. Бескровный. – М., 1958 – 662с.
7. Павленко Н.И. Пётр I и его время / Н.И. Павленко. – М., 1989 – 176 с.
8. Соловьев С. М. Публичные чтения о Петре Великом / С. М. Соловьев. – М. : Издательство « Наука», 1984 – 231с.
9. Андреев А. И. Петр I в Англии в 1698 г. Петр Великий / А. И. Андреев.– Москва, 1947 – 103 с.
10. Бобылев В. С. Внешняя политика России эпохи Петра I / В. С. Бобылев. – Москва, 1990 – 168 с.